

VRILI NOVI DIGITALNI SVET

Pregledni naučni članak

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22179852>

Edi Daruši

Zrenjaninska gimnazija, Zrenjanin, Srbija
edidarusi@gmail.com

U radu se ukazuje na to da Hajdegerova perspektiva promišljanja dominacije tehnike u industrijskom kapitalizmu izlazi iz uobičajenog okvira problematizovanja. Prema Hajdegeru civilizacijska stranputica tehničkog modela sveta je u redukciji mišljenja na njegovu instrumentalnu ulogu mahinovanja i preračunavanja. Kao što planeta Zemlja i njena atmosfera postaju sirovine unutar tehnološkog diskursa realnosti tako i čovek postaje ljudski materijal koji se određuje za pretpostavljene ciljeve. Zahvaljujući daljnjem neobuzdanom razvoju tehnologija suočeni smo danas sa novom mutacijom kapitalizma, opasnom po čoveka kao i prethodni oblici kapitalizma. Reč je o nadzornom kapitalizmu, transformisanom kapitalističkom poredku nastalom otkrićem biheviornog viška. Nadzorni kapitalizam polaže pravo na ljudsku prirodu kao novi robni izum. Danas se suština samog čoveka otima za potrebe tržišnog projekta novog veka.

Ključne reči: tehnika, industrijski kapitalizam, instrumentalni um, digitalne tehnologije, internet, nadzorni kapitalizam, biheviornalni višak

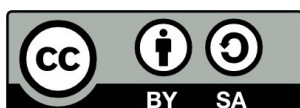
“Svaki dan i svaki sat prikovani su za radio i televiziju... sve to čime moderne tehnike komunikacija stimulišu, napadaju i gone čoveka - sve je to već mnogo bliže čoveku danas od njegovih polja oko njegove kuće, bliže nego nebo nad zemljom, bliže nego promena noći u dan, bliže nego maniri i običaji njegovog sela, nego tradicija njegovog izvornog sveta.”

Martin Heidegger

Uvod

“Propast se već dogodila. Posledice tog događaja su datosti u svetskoj istoriji našeg veka.”

Martin Hajdeger¹

¹ Martin Hajdeger, „Prevladavanje metafizike“, u *Mišljenje i pevanje* (Beograd: Nolit, 1982), 9.

Kapitalizam kroz svoju istoriju uzima ono što živi van tržišta i taj život pretvara u robu. Marks (Karl Marx) je prisvajanje zemljišta i resursa prirode, koji su doveli do modernog formiranja kapitala, nazvao "prvobitnom akumulacijom", a Hana Arendt (Hannah Arendt) razrađujući Marksovu tezu ukazala je na to da se prvobitna akumulacija kapitala ciklično ponavlja uvek kad se neki deo prirodnog i društvenog sveta podredi tržišnoj dinamici. Prvobitna akumulacija kapitala mora da se ponavlja da se motor akumulacije kapitala ne bi naprasno ugasio.

Pored Prirode i ljudski život sve više se podređuje tržišnoj dinamici. Navučen na brzu zaradu i bogatstvo kapitalistički sistem se prema ljudima i planeti Zemlji: "...odnosi kao prema resursima koje valja iskoristiti bez ostatka ili kao prema smeću koje valja baciti što dalje od očiju."² Moć kapitalističkog realizma i oglada se u tome što se svemu može pripisati novčana vrednost bez obzira na to da li je reč o religioznoj ikonografiji, pornografiji ili knjizi Kapital.³ U *Komunističkom manifestu* Marks i Engels (Friedrich Engels) i pišu da se u buržoaskoj epohi: "...sve što je čvrsto i ustaljeno pretvara u dim."⁴

Karl Polanji (Karl Polanyi) je odavno ukazao na to da se kapitalizam ne može unutar sebe raspasti. Razvoj kapitalizma obeležio je spoj tri konstitutivna principa: privatnog vlasništva, motivisanost profitom i rastom, ali je i oblik i norme prilagođavao svakoj eri. Tržišne forme mogu slediti bezbroj zakonskih i institucionalnih pravaca, pri čemu će svaki od ovih modela imati dramatične posledice po svaki aspekt društvenog života i dalekosežan značaj za budućnost ljudskog roda. Toma Piketi (Thomas Piketty), analizirajući problem ekonomske nejednakosti u kapita-

lističkim društvima, i piše da ne postoji jedna vrsta kapitalizma ili organizacije proizvodnje. Nove forme organizacije i vlasništva tek će biti izmišljene.⁵ Sa Fukujaminom (Francis Fukuyama) objavom kraja istorije⁶ učvršćen je i stav da je kapitalizam jedini održivi politički i ekonomski sistem koji nema alternative,⁷ odnosno da je lakše zamisliti kraj sveta nego kraj kapitalizma.⁸

Kapitalistički realizam tako nije određen tip realizma, već je on realizam po sebi. Kapitalizmu je, dakle, dugovečnost obezbedila njegova prilagodljivost. Opstaje, razvija se i pronalazi uvek nove načine za stvaranje bogatstva zadovoljenjem novih ljudskih potreba. Globalno čovečanstvo spremno saučestvuje u komodifikaciji, upravo zahvaljujući procesu socijalizacije u kapitalističkim društvima koji ljude pretvara u kapitalističke računarske mašine obdarene potrebama bez granica. Milanović u tom smislu i piše da nam kapitalistički način proizvodnje više nije ni potreban da bismo živeli u kapitalizmu jer je svako od nas: "...mali centar kapitalističke proizvodnje."⁹ Širenje represivne komodifikacije i na prostor privatne sfere jeste proces u kojem ljudi učestvuju svojom slobodnom voljom. Tako želju, kao unutrašnje načelo kapitalističkog sistema, Žil Delez (Gilles Deleuze) otkriva u samoj osnovi kapitalističke proizvodnje.¹⁰ U svojoj prirodi želje se oslanjaju na potrebe, a kapitalizam podupire i same želje zadovoljava, ali ih i proizvodi.¹¹ Kapitalizam je upravo represivan u tom smislu što nekontrolisano nameće i nagomilava želje. Dakle, prema Delezu i Gatariju (Felix Guattari) kapitalistička realnost inkorporirana je u nagonisku strukturu savremenog čoveka. Osnivači šizoanalize tumače Kapital kao telo bez organa kapitaliste koji prisvaja individualne

2 Naomi Klajn, Nije dovoljno reći ne (Užice: Samizdat B92, 2018), 218.

3 Mark Fišer, Kapitalistički realizam, Ima li alternative (Beograd: FMK, 2022), 13.

4 Karl Marks i Fridrih Engels, Komunistički manifest (Beograd: Centar za libertetske studije, 2014), 38.

5 Toma Piketi, *Ekonomija nejednakosti* (Loznica: Karpos, 2018.).

6 „...liberalna demokratija može da konstituiše kraj ideološke evolucije čovečanstva i krajnji oblik vladavine i kao takva kraj istorije.” Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek* (Podgorica: CID, 2002), 19.

7 „U jednom pogledu pak nema sumnje da je kapitalizam postao globalan, a to je u pogledu eliminisanja alternativnih sistema.” Džejms Falčer, *Kapitalizam* (Beograd: Laguna, 2017), 142.

8 Zapravo Fukujama je ponovio Fridmanovu (Milton Friedman) tvrdnju da su slobodna tržišta i slobodan narod deo nerazdvojnog projekta, tvrdeći da tržišta lišena zakonske regulative u ekonomskoj sferi udružena sa liberalnom demokratijom u političkoj sferi predstavljaju krajnju tačku ideološke evolucije i konačan oblik uprave među ljudima.

9 Branko Milanović, *Kapitalizam, sam* (Novi Sad: Akademski knjiga, 2021), 235.

10 Žil Delez i Parne Kler, *Dijalozi* (Beograd: Fedon, 2009), 124.

11 “Kapitalizam je sada vešto proizvodio i želje.” Janis Varufakis, *Tehnofeudalizam* (Zemun: Publikpraktikum, 2025), 33.

želeće mašine za svoje ciljeve¹² i izaziva postojanje želje.¹³ Proizvodnja želja određujući je pojam kapitalizma, jer kapitalističko društvo stvara želje usmerene ka rastu kapitala. Kapitalizam nije izvan nas, mi smo kapitalizam!

Uprkos retorici neoliberalnih teoretičara, koji su budili nadu u jačanje slobode i demokratije, zapravo su svojim učenjem doprineli rađanje tržišnog društva i brendiranog sveta ekstremne ekonomske polarizacije, nezamislivih ekonomskih isključivosti i novih izvora nejednakosti.¹⁴ Upravo zahvaljujući proklamovanim tržišnim slobodama za korporativni svet, u sadašnjem vremenu kada je liberalna demokratija ozbiljno poljuljana, rađa se nova tehnološka forma kapitalizma tzv. nadzorni ili informacijski kapitalizam koji, za razliku od prethodnih formi kapitalizma, zahvaljujući svojoj tehnološkoj moći preti da preoblikuje samu ljudskost.

Nadzorni kapitalisti, upozorava Šošana Zubof (Shoshana Zuboff), izmislili su novu robnu fikciju preuzetu iz iskustvene stvarnosti ljudskih bića, netaknutu pre upada u tržišnu dinamiku. Tako ona i piše: "Ljudsko iskustvo podređuje se tržišnim mehanizmima nadzornog kapitalizma..." i ponovo se rađa kao "...ponašanje...".¹⁵ Ponašanja kao roba transformišu se u podatke i smeštaju na beskonačnu traku gde ih obrađuje mašinska inteligencija i zatim se prodaju na tržištu budućeg ponašanja. Osnivači sveprisutnih tehnoloških korporacija, poput Gugla i Fejsbuka, shvatili su da je ljudsko iskustvo na računarskoj mreži/network potpuno besplatno i da se kao osnovna građa pretvara u bihevioralne podatke da bi se potom proizvodio bihevioralni višak na kom počiva nova vrsta tržišne razmene. Dakle u ovom činu digitalnog razvlašćenja proizišla je nova forma kapitalizma: nadzorni kapitalizam, nastao pod okriljem tržišnog fundamentalizma.

Znanje, vlast i moć sada su u rukama nadzornih kapi-

talista za koje smo mi samo: "...prirodni resursi ljudskog porekla."¹⁶ I tako dolazimo do zaključka do kojeg je istoričar ekonomije Karl Polanji došao još u prvoj polovini XX-og veka, da će tržišna dinamika industrijskog kapitalizma uništiti upravo ono što kupuje i prodaje: "Naša teza je da je pojam tržišta koje se samo prilagođava implicirao čistu utopiju. Takva ustanova nije mogla postojati tokom dužeg vremenskog perioda a da ne poništi ljudsku i prirodnu sadržinu društva; ona bi fizički opustošila čoveka i opustošila njegovo okruženje."¹⁷

Priroda kao ostava resursa

"Mi pitamo o tehnici i želeli bismo time da pripremimo slobodan odnos prema njoj."

Martin Hajdeger¹⁸

Radikalno promišljajući, tokom pedesetih godina prošlog veka, pitanje ekspanzivnog tehnološkog razvoja savremenog doba, nemački filozof Martin Hajdeger (Martin Heidegger) smjera na to da otkrije suštinu tehničkog, ocrtavajući nam misaone horizonte unutar kojih je moguće razumeti i odnos korporativnog kapitalizma prema savremenom čoveku konzumentu tehničko-tehnoloških proizvoda. Dakle, ukoliko se upustimo u misaonu avanturu Hajdegerovim "šumskim putevima" pitamo se u kom pravcu se kreće savremeno tehnološko doba, te da li je ovaj filozof uspešno skicirao i tehnologijom posredovanu samorefleksiju današnjeg čoveka.

Prema Hajdegeru moderna tehnika čini poslednju metafizičku etapu, dok u *Tehničkoj slici sveta* on vidi planetarno tehničko rukovanje stvarnošću.

Tehnika vlada savremenom epohom: "Svuda smo prikovani za tehniku i lišeni slobode."¹⁹ Njena uloga nije samo instrumentalna²⁰, niti ona predstavlja samo skup tehničkih

12 Žil Delez, *Pregovori* (Beograd: Karpos, 2010), 56.

13 Žil Delez i Parne Kler, *Dijalozi*, Nav. delo, 133.

14 Toma Piketi, *Kapital u XXI veku* (Novi Sad: Akademski knjiga, 2015), 627.

15 Šošana Zubof, *Doba nadzornog kapitalizma* (Beograd: CLIO, 2020), 115.

16 Šošana Zubof, Nav. delo, 116.

17 Karl Polanji, *Velika transformacija* (Beograd: Filip Višnjić, 2003), 17.

18 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, u *Predavanje i rasprave* (Beograd: Plato, 1994), 9.

19 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 8.

20 Tehnika se danas određuje kao sredstvo i ljudsko delo: „Zato se uobičajena predstava o tehnici po kojoj je ona sredstvo i ljudsko delo može nazvati instrumentalnim i antropološkim određenjem tehnike.“ „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 10.

uređaja u ovladavanju prirodom, kako se to inače predstavlja, već ona gospodari nad čovekom, uslovljavajući način našeg života, postupke, kao i odnos prema svetu i sebi. Tako Hajdeger i piše: "Možemo potvrditi neophodnost upotrebe tehničkih uređaja, ali im uskratiti pravo da nad nama dominiraju i tako izvrću, zbunjuju i kvare našu prirodu."²¹

Nastojeći da pojasni dijagnozu vremena u kojem živimo, Hajdeger tvrdi da celokupnu stvarnost, a sa njom i realnost čoveka, tumačimo i razumemo polazeći od tehničkog modela sveta utemeljenog u zapadnoevropskoj nauci.²² Unutar tehničkog inženjeringa celokupna stvarnost biva nivelisana i sagledana iz perspektive iskorištavanja i proračunavanja. U čuvenom prikazu reke Rajne, Hajdeger piše da savremeno tehničko doba u reci više ne vidi reku, već da reku unapred uračunava u hidrocentralu, da je ugrađuje u nju jednako kao i njene temelje i zidove, da reka sada predstavlja deo nacrtu hidrocentrale: "Hidrocentrala je postavljena na Rajnu. Ona reci ispostavlja zahtev da isporuči hidraulični pritisak, koji sa svoje strane postavlja turbinama zahtev da se okreću... Ono što sada jesta kao reka, isporučilac hidrauličnog pritiska, ona je zahvaljujući suštini centrale."²³

Unutar *Tehničke slike sveta* celokupna stvarnost je opredmećena i uspostavljena za iskorištavanje, obračunato postaje roba te se ostvaruje ono što Hajdeger naziva: "... kružnim kretanjem iskorištavanja."²⁴

Priroda se, dakle, tumači kao skup nagomilanih resursa. Sve što jeste, celokupna realnost, jeste samo kao *ostava* energije i nagomilanih resursa budući da se čitava Priroda vezuje unapred uz datu *Tehničku sliku sveta*, odnosno tehničku konstrukciju realnosti: "Razotkrivanje koje vlada u modernoj tehnici jeste izazivanje što od prirode

traži da isporuči energiju koja se kao takva može izvaditi i akumulirati."²⁵ Moderna tehnika dakle iskorištava Prirodu, osiguravajući dominaciju čoveka nad našom planetom. Čovekovo delovanje se svodi na procenu važnosti stvarnosti za ove ili one potrebe, odnosno Zemlja postaje sirovina, a mišljenje jednoobrazno planiranje, odnosno, instrument u službi tehničke moći - potpune vladavine nad Zemljom: "...jednoobraznost je sveopšti kriterijum, stvarnost počiva na jednoobraznosti planiranja."²⁶

Iako deluje primamljivo da Hajdegerovo postavljanje pitanja o suštini tehnike razumemo kao pomodni reakcionizam, pobunu protiv tehnike ili romantičarski žal za nekim arhaičnim vremenima, kritika suštine tehnike kod Hajdegera ne svodi se samo na ovu dimenziju. Tako Hajdeger i piše: "Nema ničeg demonskog u tehnici."²⁷ Hajdeger dakle ne zagovara povratak u netehnički svet, već apostrofira mogućnost da ostanemo dosledni svojoj ljudskoj prirodi zadržavajući tehnološki napredak time što ćemo održati živim *misaono mišljenje*, samo ukoliko je to moguće unutar *Tehničke slike sveta*.

Ukoliko se Hajdegerov smisao postavljanja pitanja o suštini tehničkog modela sveta ne iscrpljuje u markiranju tehnološkog izrabljivanja prirode, možemo već sada reći da je njegova kritika *Tehničke slike sveta* usmerena, pre svega, ka negativnom načinu uslovljavanja našeg mišljenja.

Instrumentalni um

"To kružno kretanje iskorištavanja, koje se odvija radi trošenja, jeste jedini proces kojim se odlikuje povest jednog sveta koji je postao nesvet."

Martin Hajdeger²⁸

Kao što smo već nagovestili Hajdegerova perspektiva

21 Citat preuzet iz: H.L Drejfus, „Hajdeger o zadobijanju slobodnog odnosa prema tehnici“ str.99, ARHE god.X, 20/2013.

22 U skladu sa Bekonovom (Frensis Bekon) krilaticom: „Znanje je moć, moć vladanja nad prirodom.“, treba razumeti i osnovni smisao zapadnoevropske nauke koja u skladu sa imperativom vladanja nad prirodom, ali i čovekom, artikuliše naš odnos prema stvarnosti: „Nauka je način na koji nam se predstavlja sve što postoji. Zato moramo reći: stvarnost unutar koje se današnji čovek kreće i u kojoj pokušava da se održi u njenim osnovnim crtama saodređuje ono što se zove zapadnoevropskom naukom.“ Martin Hajdeger, „Nauka i razmišljanje“, u *Predavanje i rasprave* (Beograd: Plato, 1999), 33.

23 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“ u *Predavanje i rasprave*, Nav. delo, 17.

24 Martin hajdeger, „Prevladavanje metafizike“, u *Predavanja i rasprave*, Nav. delo, 36.

25 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 10.

26 Martin Hajdeger, „Prevladavanje metafizike“, Nav. delo, 38-39.

27 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 13.

28 Martin Hajdeger, „Prevladavanje metafizike“, Nav. delo, 74.

promišljanja dominacije tehnike u industrijskom kapitalizmu izlazi iz uobičajenog okvira problematizovanja. On tvrdi da je moderna tehnologija nešto sasvim drugo od tumačenja njene instrumentalne uloge, pa i one da je u službi napretka²⁹ čovečanstva: "Ono što čoveka ugrožava u njegovoj suštini jeste mnjenje da miroljubivim oslobađanjem, pohanjivanjem i usmeravanjem energije može čovečnost za svakoga učiniti podnošljivim i u celini srećnim."³⁰

U svojim poznim radovima Hajdeger ukazuje na to da je želja da se zagospodari tehnikom iluzorna jer tehnika sve više pretila da izmakne čovekovoj kontroli.³¹ Nijedan čovek, grupa ljudi, skup državnika ili tehničara, nikakva konferencija lidera u trgovini i industriji ne mogu prekinuti niti upravljati napretkom povesti u atomsko doba. Opasnost prouzrokovana tehnološkim napretkom civilizacije ne ogleda se samo u zveckanju nuklearnim oružjem, ekološkim katastrofama, potrošačkom konzumerizmu. Hajdegera dakle ne brinu toliko savremeni problemi prouzrokovani tehničko-tehnološkim napretkom već tehničko modelovanje realnosti koje našu celokupnu egzistenciju izaziva da se posveti samo planiranju i izračunavanju celokupne stvarnosti: "...čovek je izazvan da bivstvuje određuje kao inventar svog planiranja i računanja i da s tim sređivanjem ide u nedogled."³² Opasnost je smatra Hajdeger u redukciji i osiromašenju našeg mišljenja u savremenom tehnološkom dobu! Naime, moderna tehnika traži što više efikasnosti: "...da se stekne najveća korist

pri najmanjem ulaganju."³³, pri čemu mišljenje ima samo instrumentalnu ulogu³⁴ u proračunavanju i planiranju iskorištavanja prirodnih resursa unutar tehničkog modela sveta. Čovek otvoren za tehniku više nije onaj koji dominira i eksploatiše prirodu. Čovek je u savremenom dobu resurs za upotrebu kao i celokupna stvarnost. Opasnost je, piše Hajdeger, u poverenju u tehničku revoluciju atomskog doba koje je: "...moglo tako zarobiti, začarati i privući čoveka, da bi jednog dana mahinativno mišljenje moglo biti prihvaćeno kao jedini način mišljenja."³⁵

Čovek je resurs

"Iskorišćavanje svih materijala, uključujući i sirovinu čovek."

Martin Hajdeger³⁶

Dakle, sada je već jasno da je prema Hajdegeru civilizacijska stranputica tehničkog modela sveta u redukciji mišljenja na njegovu instrumentalnu ulogu mahinovanja i preračunavanja. Kao što planeta Zemlja i njena atmosfera postaju sirovine unutar tehnološkog diskursa realnosti tako i: "...čovek postaje ljudski materijal koji se određuje za pretpostavljene ciljeve."³⁷ Odnosno čovek sam postaje: "...puki materijal i funkcija opredmećivanja."³⁸ Čovek sa svojim umnim potencijalima više ne krije da je i sam: "...najvažnija sirovina."³⁹

Potreba za ljudski materijalom, kao i svim ostalim resursima iz Prirode, podleže istom regulisanju pripremnog

29 Žan Bodrijar tvrdi da se socijalna nejednakost koja se nekada održavala kroz ekonomski imobilizam danas reprodukuje u privrednom rastu i putem privrednog rasta: „Sam rast je jedna od funkcija neravnopravnosti zasnovan na tehnološkom progresu. Upravo to mehanicističko gledište podstiče naivnu iluziju budućeg bogatstva.“ Žan Bodrijar, *Potrošačko društvo* (Beograd: Darma, 2023), 53.

30 Martin Hajdeger, „Čemu pesnici“ u *Putni znakovi* (Beograd: Plato, 2003), 230.

31 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 10.

32 Martin Hajdeger, „Načelo identiteta“ u *Mišljenje i pevanje*, (Beograd: Nolit, 1982), 51.

33 Martin Hajdeger, „Pitanje o tehnici“, Nav. delo, 10.

34 Maks Horkhajmer u svom filozofskom diskursu naglašava da se instrumentalna uotreba uma u odnosu na prirodu pokazuje kao težnja za neograničenim iskorištavanjem prirode, a u odnosu na društvo kao instrument vladavine nad ljudima u totalitarnim društvima, dok u demokratskim društvima dolazi do deformacije same ideje demokratije i gubitka individualnosti. Uporedi Max Horkhajmer, *Pomračenje uma* (Sarajevo: Svjetlost, 1989).

35 Citat preuzet od H:L:Drejfus, Nav. delo, 57.

36 Martin Hajdeger, „Prevladavanje metafizike“ u *Mišljenje i pevanje* (Beograd: Nolit, 1982), 35.

37 Martin Hajdeger, „Čemu pesnici“ u *Šumski putevi* (Beograd: Plato, 2000), 226.

38 Ibid., 229.

39 Martin hajdeger, „Prevladavanje metafizike“, u *Predavanje i rasprave*, Nav. delo, 71.

sređivanja zarad što veće ekonomske efikasnosti. Tako i čovek ulazi u jednoobraznost tehnološkog doba, jer jedino tako može da se nosi s onim što je stvarno: "Već danas čovek bez uni-forme odaje utisak nečeg nestvarnog, nečeg što je neobično i što ne pripada ovoj stvarnosti."⁴⁰

Da rezimiramo, unutar savremenog doba tehnološke dominacije, opredmećivanjem celokupne stvarnosti, čovek kao umno biće je prema Hajdegeru sam u rastućoj opasnosti da postane pukim materijalom i funkcijom opredmećivanja. Otuda sledi da je opasan stav da tehnološka sveprisutnost u savremenom kapitalističkom društvu svet dovodi u red jer čovekov odnos prema sebi i svemu što postoji biva ugrožen jednoobraznošću *Tehničke slike sveta* kojom dominira princip ekonomske efikasnosti: "...da se stekne najveća korist pri najmanjem ulaganju."

Nadzorni kapitalizam

„Može li digitalna budućnost biti naš dom?“

Šošana Zubof

Digitalne tehnologije internet kompanija redefiniše sve što smo ikada poznavali. Danas smo zahvaljujući daljnjem neobuzdanom razvoju tehnologija suočeni sa novom mutacijom kapitalizma, opasnom po čoveka kao i prethodni oblici kapitalizma, koja je podređena globalnoj arhitekturi za modifikaciju ljudskog ponašanja i nametanja globalnog poretka zasnovanog na potpunoj izvesnosti a sve to radi daljne akumulacije kapitala. Šošana Zubof smatra da je reč o nadzornom kapitalizmu, transformisanom kapitalističkom poredku nastalom otkrićem bihevioralnog viška 2001-2002. godine, koji prisvaja ljudska iskustva na računarskoj mreži kao besplatnu sirovinu za prikrivenu poslovnu praksu iskopavanja naših podataka sa interneta. Uvođenje veštačke inteligencije u život savremenog čoveka s namerom da se prikupe podaci o našem ponašanju doveli su do toga da je: "...globalni opseg kompjuterskog posredovanja promenjen da postane rudarska arhitektura."⁴¹, pri čemu se u rukama vlasnika visoko razvijenih tehnoloških kompanija sliva neviđena koncentracija bogatstva, znanja i moći.

40 Martin Hajdeger, *Mišljenje i pevanje* (Beograd: Nolit, 1982), 37.

41 Šošana Zubof, Nav. delo, 145.

42 Juval Noa Harari, *21 lekcija za 21. vek* (Beograd: Laguna, 2019), 82.

43 Šošana Zubof, Nav. delo, 19.

44 Ibid., 19.

Čovek je sirovina mašinske inteligencije

"...jer oni koji poseduju informacije, poseduju budućnost."

Juval Noa Harari⁴²

Kao što smo videli kod Hajdegera industrijski kapitalizam svodi čoveka na resurs. Tako i nadzorni kapitalizam jednostavno polaže pravo na ljudsko iskustvo kao besplatnu sirovinu koja se prevodi u podatke o ponašanju. Većina informacija koje ostavljamo na internetu, a nisu iskorištene za unapređenje proizvoda ili usluga odnosno nadogradnju servisa, ovaj bihevioralni višak, internet kompanije unose u procese "prognostičke analitike" i "mašinske inteligencije" i pretvaraju u visoko profitabilne prognostičke proizvode s velikim procentom verovatnoće predviđanja kako će se internet korisnici ponašati u doglednoj budućnosti. Kad se besplatno ljudsko iskustvo, kao osnovna građa internet kompanija, putem računarske mreže nabavi pretvara se u bihevioralne podatke i pritom proizvodi višak na kome počiva potpuno nova vrsta tržišne razmene. Ljudsko iskustvo podređuje se tržišnim mehanizmima nadzornog kapitalizma i ponovo rađa kao "ponašanje". "Ponašanja" se transformišu u podatke i smeštaju na beskonačnu traku, gde čekaju da ih proguta mašina za proizvodnju predviđanja, koja se prodaju na tržištima budućeg ponašanja. Iz tog čina digitalnog razvlašćenja proizišao je, dakle, nadzorni kapitalizam.

Međutim, danas automatizovani mašinski procesi ne samo da upoznaju nego i masovno: "...oblikuju naše ponašanje."⁴³ Naime, preorijentišući se sa znanja na moć, prikupljanje podataka sa interneta više nije samo radi sticanja znanja o nama, već je cilj ovog tržišnog projekta da nas automatizuje, odnosno da modifikuje naše ponašanje. Tako dolazimo do nove faze razvoja nadzornog kapitalizma - instrumentarne moći, koja: "...upoznaje i oblikuje ljudsko ponašanje za potrebe drugih."⁴⁴ I sve to uz pomoć digitalne arhitekture "pametnih" umreženih uređaja, stvari i prostora.

Sada je već jasno da proizvodi i usluge u nadzornom kapitalizmu nisu zasnovani na tradicionalnom konstruktivnom reciprocitetu između potrošača i proizvođača, niti

proizvodi i usluge podrazumevaju razmenu vrednosti. Dakle ljudi nisu klijenti nadzornih kapitalista, zapravo su izvor iskopavanja sirovina, osnovnog bihevioralnog viška, podataka koje ostavljamo (pretraživanjem, svakim lajkom, klikom, prepiskom, fotografijama koje postavljamo...) i koje internet kompanije prate, raščlanjuju i unovčavaju.

Postavlja se onda pitanje ko su klijenti internet kompanija? Istinski klijenti nadzornog kapitalizma su kompanije oglašivači na tržištima budućeg ponašanja: "Industrijski kapitalizam pretvorio je prirodne resurse u robu, a nadzorni kapitalizam polaže pravo na ljudsku prirodu kao novi robni izum. Danas se ljudska priroda ljušti, cepa i otima za potrebe tržišnog projekta novog veka."⁴⁵

Nadzorni kapitalizam ljude XXI veka putem savremenih tehnologija, veštačke inteligencije, interneta priprema da svesno biraju neznanje iz osećaja frustracije i bespomoćnosti; on, nadzorni kapitalizam, ne brine za društvene norme i ukida elementarna prava na samosvojnost ličnosti.

Vrli novi digitalni svet

„Slomićemo te tako da se nećeš oporaviti... Kad nam se napokon budeš predao, učinićeš to svojevoljno. Mi ne gazimo jeretike zato što nam se opiru. Dok se opiru ne možemo ih zgaziti. Mi ih preobraćujemo, uzimamo im misli, preoblikujemo ih... Prevodimo ih na svoju stranu, ali ne samo onako, nego istinski srcem i dušom.“
O Brajen

Orvel, 1984

Nadzorni kapitalisti poput lutkara svoju volju nameću putem sveprisutnog digitalnog sveta i veštačkom inteligencijom. Ovaj računarski meta-prostor interneta prati digitalne korisnike u svakom koraku na sajber prostoru, izračunava mogućnosti, predviđa i modifikuje ljudsko ponašanje. Digitalni poredak prisvaja naše stvari i tela, pretvarajući naše ponašanje bihevioralnim uslovljavanjem, kroz nepojmljivi lavirint računarske arhitekture, u uslovljeni refleks. Na delu je svojevrсна računarska arhitektura inženjeringa ponašanja.

Mi smo sada u jednoj dehumanizovanoj visokotehnoškoj operacionalizaciji mašinske inteligencije samo „or-

ganizmi koji se ponašaju“. Milijarde osetljivih računarskih očiju posmatraju internet korisnike i: „...pretvaraju podatke i instrumentalizuju ogromne rezervoare bihevioralnog viška koji se generiše u galaktičkoj graji veza i komunikacija.“⁴⁶ Ljudi su „odbačena lešina“. Otuda savremeno doba Šošana Zubof poredi sa mašinskom košnicom novim modelom budućnosti koji priželjkuju nadzorni kapitalisti da bi obezbedili dominaciju projekta komercijalnog nadzora, u kojoj se sloboda žrtvuje u korist savršenog znanja. Šošana Zubof opominjući našu malodušnost traži da razmislimo o sledećem: "...ako se industrijska civilizacija razvila na račun prirode i sad bi nas mogla koštati Zemlje, informaciona civilizacija do diktata nadzornog kapitalizma razvije se na račun ljudske prirode i mogla bi nas koštati ljudskosti."⁴⁷

Zaključak

"Moć nad čovečanstvom je sada preuzelo nešto što jedino mogu opisati kao tehnološki unapređenu formu feudalizma, tehnofeudalizma, koji sigurno nije ono čemu smo se nadali da će nadmašiti kapitalizam."

Janis Varufakis⁴⁸

Nakon kraha Sovjetskog saveza, mnogi su verovali da će silina pomeranja s početka 90-ih dovesti do kraja ideološke ortodoksije i da će države uspostaviti nekakav hibrid političke slobode i ekonomske sigurnosti. Međutim u krugovima sledbenika Milтона Friedmana - gurua nespontanog slobodnotržišnog kapitalizma, smatrali su da se bivše socijalističke i komunističke države moraju preobraziti u čist fridmanizam, a ne u kejnzijanski kompromis. S obzirom na to da je krahom centralizovane privrede Istočnog bloka slobodno tržište nametnulo globalni monopol, kejnzijanski dodaci kapitalizmu više nisu bili potrebni. Prema Naomi Klajn to je bila i istinska poenta Fukujamine objave „kraja istorije“. Fukujama je rekao, na univerzitetu u Čikagu 1989., da kolaps komunizma ne vodi prema kraju ideologija, ili stapanju kapitalizma i socijalizma već prema neskrivenoj pobedi ekonomskog i političkog liberalizma. Zapravo Fukujama je ponovio Fridmanovu tvrdnju da su slobodna tržišta i slobodan narod deo nerazdvojnog

⁴⁵ Ibid., 109.

⁴⁶ Ibid., 399.

⁴⁷ Ibid., 367.

⁴⁸ Janis Varufakis, Nav. delo, 32.

projekta, tvrdeći da tržišta lišena zakonske regulative u ekonomskoj sferi udružena sa liberalnom demokratijom u političkoj sferi predstavljaju krajnju tačku ideološke evolucije i konačan oblik uprave među ljudima.

Stupivši na scenu, kada je neoliberalni kapitalizam već duboko uzdrmao demokratiju, nadzorni kapitalizam, uprkos svojoj retorici i mogućnostima na internetu koje su budile nadu u jačanje demokratije, doprineo je produbljivanju krize osnovnih liberalnih principa. Među mnogim udarima na demokratiju Šošana Zubof izdvaja: neovlašćeno prisvajanje ljudskog iskustva, polaganje prava na podelu znanja u društvu, ekskluzivna koncentracija znanja i moći, strukturnu nezavisnost od naroda, namećanje kolektivne košnice, uspon instrumentarne moći i radikalne ravnodušnosti internet korisnika koja je u osnovi logike iskopavanja resursa, primena skupa sredstava za modifikaciju ljudskog ponašanja, ukidanje prava na budućnost, degradiranje samoodređenog pojedinca kao nosioca demokratije i insistiranje na psihičkoj obamrlosti kao prećutni odgovor na nepravednu razmenu unutar nadzornog kapitalizma.

Tiranija nadzornog kapitalizma nema crte despotskog bića, niti totalitarističkih logora i Gulaga. Naprotiv, umirujuće poruke i emotikoni, neodoljiva težnja da se uđe u sliv, nežan glas koji odgovara na naša pitanja, televizor koji nas čuje, kuća koja nas poznaje, knjiga koja nas čita... sve je to skup komercijalnih operacija koje modifikuju ljudsko ponašanje zarad sticanja profita. Nadzorni kapitalizam zamagljuje vladavinu prava, politiku i društveno poverenje oblikom suvereniteta kojim upravljaju privatne korporacije vođene slepim profitom.

Sada nije teško ni razumeti zbog čega vlasnik kompanije *Meta* svoju društvenu mrežu nudi kao najbolje rešenje za savremeno doba. Mark Zakerberg zamišlja totalizujuću instrumentarni poredak - koji naziva globalnom "crkvom" - koji će sve ljude povezati "nečim većim od sebe". Smatra da je to nešto Fejsbuk koji će rešavati civilizacijske probleme, graditi "trajnu infrastrukturu za povezivanje čovečanstva" i brinuti o bezbednosti ljudi "veštačkom inteligencijom" koja brzo shvata "šta se zbiva širom naše zajednice".⁴⁹

Možemo da zaključimo da nadzorni kapitalizam kreće u pohod na još širu dominaciju nego što je njegova neoliberalna matrica mogla da nasluti. Sada kapitalizam ne-

smetano polaže pravo na slobodu i znanje, a na srcu mu je kolektivistička vizija upravljanja društvom u celini.

Literatura i izvori:

- Bodrijar, Žan. *Potrošačko društvo*. Beograd: Darna, 2023.
- Delez, Žil. *Pregovori*. Beograd: Karpos, 2010.
- Delez, Žil i Kler, Parne. *Dijalozi*. Beograd: Fedon, 2009.
- Drefus, H.L. „Hajdeger o zadobijanju slobodnog odnosa prema tehnici“, *ARHE* god.X, 20/2013.
- Falčer, Džejms. *Kapitalizam*. Beograd: Laguna, 2017.
- Fišer, Mark. *Kapitalistički realizam, Ima li alternative*. Beograd: FMK, 2022.
- Fukujama, Frensis. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica: CID, 2002.
- Hajdeger, Martin. „Pitanje o tehnici“. U *Predavanje i rasprave*. Beograd: Plato, 1994.
- Hajdeger, Martin. „Nauka i razmišljanje“, u *Predavanje i rasprave*. Beograd: Plato, 1999.
- Hajdeger, Martin. „Čemu pesnici“. U *Putni znakovi*. Beograd: Plato, 2003.
- Hajdeger, Martin. „Načelo identiteta“. U *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit, 1982.
- Hajdeger, Martin. „Prevladavanje metafizike“. U *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit, 1982.
- Harari, Juval Noa. *21 lekcija za 21. Vek*. Beograd: Laguna, 2019.
- Horkhajmer, Max. *Pomračenje uma*. Sarajevo: Svjetlost, 1989.
- Klajn, Naomi. *Nije dovoljno reći ne*. Užice: Samizdat B92, 2018.
- Marks, Karl i Engels, Fridrih. *Komunistički manifest*. Beograd: Centar za libertetske studije, 2014.
- Milanović, Branko. *Kapitalizam, sam*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2021.
- Piketi, Toma. *Ekonomija nejednakosti*. Loznica: Karpos, 2018.
- Piketi, Toma. *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2015.
- Polanji, Karl. *Velika transformacija*. Beograd: Filip Višnjić, 2003.
- Varufakis, Janis. *Tehnofeudalizam*. Zemun: Publikpraktikum, 2025.
- Zubof, Šošana. *Doba nadzornog kapitalizma*. Beograd: CLIO, 2020.

49 Šošana Zubof, Nav. delo, 540,

THE BRAVE NEW DIGITAL WORLD

Edi Daruši

Zrenjanin Grammar School, Zrenjanin, Serbia
edidarusi@gmail.com

This paper argues that Martin Heidegger's perspective on reflecting upon the dominance of technology within industrial capitalism transcends the conventional frameworks of problematization. According to Heidegger, the civilizational deviation inherent in the technological model of the world lies in the reduction of thinking to its instrumental function of calculation and manipulation. Just as planet Earth and its atmosphere are transformed into raw materials within the technological discourse of reality, so too does the human being become "human material," determined according to predefined objectives. Owing to the further unrestrained development of technologies, we are today confronted with a new mutation of capitalism - one that is as perilous to humanity as its previous forms. This refers to surveillance capitalism, a transformed capitalist order that has emerged through the discovery of behavioral surplus. Surveillance capitalism lays claim to human nature as a new commodity invention. Today, human nature is being stripped, fragmented, and appropriated for the purposes of the market project of the new century.

Keywords: technology, industrial capitalism, instrumental reason, digital technologies, internet, surveillance capitalism, behavioral surplus